

ALCOOL ȘI DELICTE ÎN CÂRCIUMILE DE ALTĂDATĂ. POVESTIRI CU MORALĂ DIN BANATUL HABSBURGIC

Sandra Hirsch*

*Cuvinte-cheie: Banat, secolul al XVIII-lea, Casa de Habsburg, localuri publice, delict, disciplinare socială.
Keywords: Banat, 18th Century, House of Habsburg, public houses, crimes, social discipline.*

Alcohol and crimes in the taverns of old. Moral tales from Habsburg Banat

(Abstract)

The 18th century Banat represents the province conquered by the Habsburgs and transformed from a vilayet into a land of the imperial Crown. The transformation began in 1716/1718, with the moment of winning the Austro-Turkish war, followed by the establishment of garrisons, the arrival of the first settlers, the first officials, and the drafting of plans for the organization of the province. Some of the improvements desired by the new administration pertained to the field of the economy and its recovery based on the principles of Austrian mercantilism. Already active branches such as animal husbandry or cereal cultivation were encouraged by the state and brought up to date with technologies. A reduction in imports, specific to mercantile policy, was also attempted regarding alcoholic beverages (beer, brandy, wine); viticulture developed successfully even though wine imports were still accepted and necessary, unlike beer and brandy, whose local production was strictly protected. Not only was the trade in alcohol subject to strict rules from the center, but so was the alcohol consumption in taverns, and in general, public houses' activities. Thus, the colourful world of public houses and alcohol consumption lies at the border between economic history, social history, and the history of everyday life. In this sense, the rules sometimes go beyond the economic sphere and rather target the behaviour of the subjects. Considering the specialized bibliography on these topics and archive sources, it was possible to outline the portraits of ideal or less ideal subjects (referring strictly to innkeepers or their employees), according to the Habsburgs' expectations. The world of taverns is present not only in documents such as regulations or citizens' requests but also in criminal inquests. With the discovery of very interesting judicial investigations, I decided to associate this theme with crimes committed in or around the tavern or under the influence of alcohol. The purpose of this association was to highlight snippets from the everyday life of ordinary people, as well as the authorities' attitudes towards these deviations (drunkenness, violence, murder). The information contained in such unpublished documents represent fertile ground for research into Habsburg Banat. The examples chosen for this study directly or subtly prove the ways in which the authorities tried to discipline the inhabitants of the province, to shape them to be useful to the enlightened rule of Vienna.

Prolog

„**O**mul să fie mulțumit cu sărăcia sa, căci, dacă e vorba, nu bogăția, ci liniștea colibeii tale te face fericit. Dar voi să faceți după cum vă trage inima, și Dumnezeu să vă ajute și să vă acopere cu aripa bunătații sale. Eu sunt acum bătrână, și fiindcă am avut și am atât de multe bucurii în viață, nu înțeleg nemulțumirile celor tineri și mă tem ca nu cumva, căutând acum la bătrânețe un noroc nou, să pierd pe acela de care am avut parte până în ziua de astăzi și să dau la sfârșitul vieții mele de amărăciunea pe care nu o cunosc decât din frică. Voi știți, voi faceți; de mine să nu ascultați. Mi-e greu să-mi părăsesc coliba în care mi-am petrecut viața și mi-am crescut copiii și mă cuprinde un fel de spaimă când mă gândesc să

rămân singură într-însa: de aceea, poate că mai ales de aceea, Ana îmi părea prea tânără, prea așezată, oarecum prea blândă la fire, și-mi vine să râd când mi-o închipuiesc cârciumăriță.”¹

Locuitorii Banatului modern, fie autohtoni sau coloniști, consumau cu plăcere variatele licori bahice, după cum se va observa în exemplele documentate din cuprinsul acestui articol. În secolul al XVIII-lea, savantul Francesco Grisellini spunea că „românilor le place foarte mult răchia, un fel de vinars fiert din prune.”; pe când descria obiceiurile

* Universitatea de Vest Timișoara, Blvd. Vasile Pârvan nr. 4, sandra27hirsch@gmail.com.

¹ Ioan Slavici, *Moara cu noroc*, București/Chișinău (2001), 142.

valahilor din Banat, tot el a menționat multe din leacurile preparate de aceștia, decocturi, prafuri sau plante, macerate sau dizolvate în vin și țuică². Omul de știință Ignaz von Born relatează că „la masă, înafară de mine și câțiva străini, toți ceilalți aveau un atac de febră; unora le clănțăneau dinții de frig, alții beau neîncetat pentru a-și potoli setea” (trad.a.)³. Spre finalul secolului s-a aflat în Banat directorul de teatru ambulant Johann Lehmann (Christoph Seipp); în însemnările sale de călătorie, acesta s-a legat și el de băutura și starea de sănătate a locuitorilor: oamenii încercau tot posibilul să trateze febra, unii țineau regim, dar alții bolnavi beau și mâncau asemenea celor sănătoși⁴. După părerea lui Johann Jakob Ehrler (funcționarul Administrației Țării Banatului care a lăsat în urmă o valoroasă lucrare), timișorenii erau obișnuiți să trăiască în dezordine, iar felul lor de a se hrăni și de a bea era considerat exagerat⁵.

Argument. Metodologie. Surse

Tema localurilor publice și a consumului de alcool prezintă pentru istoricul de azi interes în primul rând din perspectiva istoriei economice, când sunt analizate produsele, valoarea, calitatea și originea lor. Încercările de încadrare a profesiei de hangiu sau cârciumar pe o scară socială, la fel și studierea clientelei și a sociabilității au fost apanajul istoriei sociale. În general, temele care mă interesează se încadrează istoriei cotidianului (*Alltagsgeschichte*), în sensul definit de istoriografia germană din anii '80. Mai recent, istoria culturii materiale și arhitectura analizează spațiile interioare și obiectele implicate în producerea și servirea alcoolului. Studiile publicate până acum de autoare⁶ au avut scopul de a reda tipologia loca-

lurilor timișorene de secol XVIII, de a identifica și observa în evoluție anumite localuri, plus o perspectivă microistorică asupra ofertei și organizării interioare a acestora, atunci când sursele au permis. Prin asta se continuă munca altor istorici⁷ din trecut, care, fie descriu separat această lume a localurilor publice de după 1716, fie o redau ca parte a unei mai mari și romantice istorii a orașului sau a provinciei. Mergând mai departe, consider că activitatea cârciumilor de odinioară, precum și procurarea alcoolului mai pot dezvălui destule avatare mai puțin cunoscute ale cotidianului din trecut, asociindu-se cu teme precum istoria violenței sau a criminalității. Aici cu siguranță este un teren fertil de cercetare, căci multe din anchetele de judecată nu au fost vreodată publicate sau fructificate⁸, iar acest studiu dorește să atragă atenția asupra potențialului acestui tip de sursă.

Așadar, combinând informațiile deja existente în literatura mai veche și mai nouă cu repere extrase recent din arhive, am dedicat acest studiu laturii mai puțin cunoscute a localurilor publice. Prezentul articol dorește să analizeze conexiuni între procurarea, servirea și negoțul cu alcool și infracționalitatea în Banatul secolului XVIII. Fenomene larg dezbătute în conexiune cu modernizarea în Europa – disciplinarea socială și civilizația moravurilor, confiscarea violenței în epoca modernă – au fost analizate la granițele dintre istorie, sociologie și psihologie⁹. La o scară mai redusă, cazurile alese din documentele de arhivă reprezintă dovezi pen-

Donau-Karpatenraum im langen 18. Jahrhundert, Neue Forschungen zur Ostmittel- und Südosteuropäischen Geschichte, vol. 13, Verlag Peter Lang (2023).

⁷ Leo Hoffmann, *Die Wirtshäuser Temeswar von 1717–1755*, Timișoara (1923); Bela Schiff, *Der Aufbau der Stadt Temesvar*. Die ältesten Gebäude unserer Stadt, în *Temesvarer Zeitung*, nr. 1/1932; idem, *Eine alte Hauschronik*. Aus dem Lebensroman des Stadtrichters Solderer, în *Temesvarer Zeitung*, nr. 76/1934; idem, *Unser Alt Temeswar*, Timișoara (1937); Viktor Orich, *Nekrolog über das Hotel „Zum goldenen Hirschen“*, în *Temesvarer Zeitung*, nr. 106/1932.

⁸ Cu câteva excepții: Bela Schiff, *Als noch am Balaszplatz die Folterkammer stand*, în *Temesvarer Zeitung*, nr. 285/1932; Franz Engelmann, *Justiz im 18. Jahrhundert*, în Hans Bohn, Stephan Hasenfratz, Stefan Heinz, *Temeschburg – Temeswar: eine südosteuropäische Stadt im Zeitenwandel*, Karlsruhe (1994); Costin Feneșan, *Cnezi și obercnezi în Banatul imperial 1716–1778*, București (1996).

⁹ Toader Nicoară, *Disciplinarea socială și modernitatea – lecturi posibile*, în *Caiete de antropologie istorică*, 16/2010; idem, *Istorie și violență. Lecturi posibile*, în *Caiete de antropologie istorică*, 2/2002; Norbert Elias, *The Civilizing Process. Sociogenetic and Psychogenetic Investigations*, Revised edition, Oxford (2000); Fernand Braudel, *Civilisation and Capitalism, 15th – 18th Century*, Vol. I *The Structures of Everyday Life*, London/New York (1985); Michel Foucault, *A supraveghea*

² Francesco Grisellini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, trad. C. Feneșan, Timișoara (2006), 171, 175–176.

³ Ignaz von Born, *Briefe über mineralogische Gegenstände auf seiner Reise durch das Temeswarer Banat, Siebenbürgen, Ober- und Nieder-Hungarn*, Leipzig (1774), 9.

⁴ Johann Lehmann, *Reise von Pressburg nach Hermannstadt in Siebenbürgen*, Leipzig (1785), 148.

⁵ Johann Jakob Ehrler, *Banatul de la origini până acum (1774)*, trad. C. Feneșan, Timișoara (2006), 77.

⁶ Sandra Hirsch, *Modelarea comportamentului urban în Timișoara secolului al XVIII-lea. Tipologia și normele de funcționare ale localurilor publice*, în *Provocări și răspunsuri*, Ed. Presa Universitară Clujeană (2015); eadem, *The Colorful World of Public Houses. Ownership, Clientele and Leisure Time Activities in 18th Century Timișoara*, în *Journal of Education, Culture and Society*, Wrocław, 2/2015; eadem, *Lay the table! Food and Dining in the Urban Households of Habsburg's Temeswar and Banat*, în M. Beer, H. Heppner, U. Tischler-Hofer (Hg.), *Stadt im Wandel. Der*

tru viitoare dezbateri ale acestor teme. În cazul servirii și vânzării alcoolului în Banatul premodern, Casa de Habsburg creionase „de sus” niște tipare comportamentale și niște așteptări de la supușii din provincie, fie ei în ipostaza de comercianți, birtași sau simpli consumatori de licori bahice. Aceste încercări de modelare a comportamentului vor fi exemplificate pe tot parcursul studiului. Desigur, suntem conștienți că, inevitabil, în anumite cazuri, modelarea comportamentului supușilor se face strict în interesul economiei. Dar înafară de aceasta, atunci când se produc delict grave (vătmare corporală, omucidere), deși scuzate adesea prin starea de ebrietate, ele sunt pedepsite exemplar. În acest sens, disciplinarea supușilor face un pas mai departe, în direcția îmblânzirii violenței. Prin cuvintele conținute de sentințe, regulamente și răspunsuri la petiții, atitudinea stăpânirii relativă la anumite delict și comportamente este lesne de înțeles. În plus, acest articol dorește să fie încă o dovadă a modului în care Habsburgii construiesc o țară, la limitele imperiului lor, iar din acest concept de *state building* face parte și formarea de supuși adecvați.

Sursele pe care se bazează cercetarea prezentă se regăsesc în mare parte la Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Timiș din Timișoara (fond *Primăria Municipiului Timișoara* F. 2, inv. 141: 1691–1857, fond *Comandamentul General Bănățean* F. 1, inv. 197: 1722–1779), cu 3 excepții, care au fost recent cercetate la Arhivele Naționale ale Austriei (*Österreichisches Staatsarchiv* Viena, *Finanz- und Hofkammerarchiv*, fond *Banater Akten*, subfond *Jüngere Banater Akten* 1757–1778). Documentele reprezintă petiții ale diverșilor birtași sau negustori pentru obținerea licenței de alcool sau a dreptului de a comercializa anumite băuturi, reglementările Administrației Țării Banatului privind cârciumile, orarul lor, calitatea și prețul produselor servite, alte activități conexe, un regulament de carantină și curățenie, precum și sentințe ale comisiilor de anchetă ale Auditoriatului provinciei.

Studiul este structurat în patru subteme. În prima parte mă refer pe scurt la modalitățile de producție și procurare a băuturilor alcoolice în Banatul habsburgic, la tipologia lor și la regulile ce guvernau producția și comerțul cu alcool, inclusiv comerțul în localurile publice. Următoarea secvență aduce în centrul atenției partea vie a acestor localuri, anume cârciumarii și caracterul lor,

atât cât se poate dovedi pe baza documentelor, ca modele de disciplinare socială. Al treilea subiect atins vorbește de unul din delictele „economice” legate de alcool, anume contrabanda, cu exemple din epocă. Finalul articolului încheie cercul deschis de prolog, dând sens legăturii simbolice dintre nuvela *Moara cu noroc* și reconstituirea unor întâmplări reale, delict grave petrecute ca urmare a consumului de alcool, alături de atitudinea stăpânirii față de acestea.

Oferta bahică. Producție, comercializare și reguli privind alcoolul

Locul alcoolului în viața cotidiană în perioada premodernă a fost unul mai important decât astăzi. Lipsa apei potabile, consumul zilnic de alcool, setea cauzată de hrana conservată cu sare, cantitățile mari de băutură ingerate, precum și ideea că băuturile alcoolice sunt medicamente – toate reprezintă dovezi ale rolului extins al acestora¹⁰.

Înainte de a observa efectele alcoolului, să ne familiarizăm cu oferta bahică din Banatul secolului XVIII. Odată cu instaurarea administrației habsburgice, după etapa de cunoaștere a provinciei și a resurselor sale, s-a trecut la acțiune: a fost necesară o revigorare a agriculturii și a creșterii animalelor, iar în unele cazuri s-au experimentat noi culturi. Ca în oricare alt sector economic, tendința era de a produce local tot ceea ce era posibil, pentru reducerea importurilor. Domeniul care interesează în cazul de față este reprezentat de materia primă pentru producerea alcoolului, anume cereale și fructe.

Berea pare că a fost produsul principal de consum, iar Administrația Țării a făcut eforturi timpurii pentru a asigura necesarul pentru militari, dar și civili. Legal și ilegal, berea și vinarsul (țuica) erau produse atât în propria gospodărie, cât și în fierbătoriile de bere și vinars organizate de stat. Astfel de manufacturi au luat naștere în Timișoara și în alte centre ale districtelor, subvenționate de Erariu, alternând o conducere directă a statului cu arendășia. Populația provinciei avea dreptul de a produce țuică doar pentru propriul consum. În general, cultura cerealelor a raportat o creștere constantă, ajungând de la o provincie importatoare, la una exportatoare de cereale (se creșteau în special grâu, orz, secară, ovăz, porumb). Pentru bere erau necesare cereale, hamei, malț, drojdie și apă. În anii '60 ai secolului al XVIII-lea, președintele Administrației Banatului, contele Karl Ignaz Clary

și a pedepsii. *Nașterea închisorii*, ed. a II-a revizuită, Pitești (2005).

¹⁰ Massimo Montanari, *Foamea și abundența. O istorie a alimentației în Europa*, Iași (2003), 121–122.

von Aldringen a încercat îmbunătățirea berii bănățene după rețetele familiei sale, deținători de mari berării în Boemia. Livezile de prune au cunoscut și ele un avânt în secolul XVIII. Există pe atunci vinarsul clasic din fructe sau cel din anason. În inventarele fabricii de bere și vinars din Timișoara, la categoria provizii, se regăseau hameiul local și hameiul de Boemia, malț, orz, fructe, anason¹¹.

Viticultura urma să joace un rol important în economia Banatului. Cu arealuri ca Vârșeț (Vrșac), Biserica Albă (Bela Crkva), Lugoj, Orșova, Zăbrani, Carani, Recaș, strugurii au asigurat producția de vin roșu și alb destinată consumului local. Locuitorii Banatului mai cumpărau vin de peste Mureș, de la Miniș și Șiria, zone cu tradiție viticolă păstrată până în ziua de azi. Desigur, în cazul vinului, importurile aveau un cuvânt de spus, iar sursele inedite și bibliografia de specialitate amintesc de vinul din Ungaria (vin de Buda, de Tokaj), din Țara Românească, Slavonia, vinurile franțuzești, spaniole, portugheze și italiene aduse de companiile comerciale. Un produs aparte atestat de inventarele gospodăriilor bănățene și de listele cu oferta societăților comerciale era Rosoglio, tot o băutură de import¹².

Apariția sau reapariția hanurilor și cârciumilor în peisajul Banatului post-otoman nu trebuie căutată mai departe de necesitatea clară a existenței unor astfel de întreprinderi. În cărticica sa din 1923, Leo Hoffmann observa: „Cât de repede s-a dezvoltat Timișoara după cucerire o arată numărul ridicat de cârciumi și hanuri.” (trad.a.)¹³. Și satele Banatului aveau cel puțin un astfel de local. În satele nou-apărute, planurile de construcție indicau mereu și locul ospătăriei; de asemenea, cârciuma avea rolul său în îngrijirea noilor coloniști, căci problema hranei acestora era una stringentă până la primele lor recolte¹⁴. Pe drumurile pe care

trecea poștalionul, lângă stațiile de poștă și cambiaturi au fost ridicate, de asemenea ospătării, care aveau și rolul de a servi armata, pentru a deservă satele de această sarcină. În orașele-cetate existau stabilimentele armatei, cu personal și gestiune separate de cele civile. Deși secolul al XVIII-lea bănățean se situează oarecum în perioada de dinainte de o clasificare strictă a acestor localuri, documentele de epocă atestă o oarecare diversitate. Astfel, existau *Schildwirthshäuser*, hanurile cu drept de a oferi cazare, *Buschenschänke*, cele care aveau doar licența de alcool, *Wirtshaus* sau *Schankehaus* erau denumiri generice pentru cârciumă, sau unele specifice: *Bierschank* (berărie), *Weinschank* (local ce servea vin), *Kaffehaus* (cafenea).

Deși oamenii și disciplinarea lor se află în centrul acestui studiu, merită menționat faptul că și produsele erau supuse strictelor reguli de la centru. Cei care nu respectau procesul de producție sau comercializare al acestora erau de asemenea luați la ochi. Autoritățile centrale și locale care conduceau provincia în perioada 1716–1778 au creionat cereri clare legate de activitățile comerciale, inclusiv cele care implică vânzarea și servirea alcoolului. Pretențiile Casei de Habsburg nu erau speciale în cazul Banatului, ci se integrau în legile emise la nivel central pentru teritoriile lor¹⁵. În continuare, prezentăm câteva astfel de reguli impuse orașului Timișoara.

În primul rând, autoritățile au fost interesate de calitatea și prețul băuturilor. Documentele vorbesc despre repetate reclamații cauzate de calitatea scăzută a băuturii și de prețul ridicat al vinului neautentic sau chiar stricat, acrit. Primăria era datoare a trimite inspectori pentru a verifica respectarea normelor de calitate și preț. În mod analog, produsele vândute la târguri, deci și vinul și vinarsul, erau supravegheate inițial de primărie, iar după 1755, odată cu instituirea Comisiei polițienești, de un inspector care să fie atent la calitatea produselor, contrabandă și unități de măsură¹⁶.

Autoritățile locale și centrale erau constant cu ochii pe supușii din Banat, precum reiese din documentele care amintesc de întâlnirile nepotrivite care au loc în cârciumi în zile de sărbătoare,

¹¹ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Timiș (în continuare SJTAN), *fond Primăria Municipiului Timișoara*, d. 1/1766, d. 1/1767; Sonja Jordan, *Die kaiserliche Wirtschaftspolitik im Banat im 18. Jahrhundert*, München (1967), 49–50, 103, 135–136; vezi și Traian Popescu, *Monografia fabricii de bere din Timișoara*, München (2020).

¹² Sonja Jordan, *op. cit.*, 32, 103; Joseph Kallbrunner, *Das kaiserliche Banat: Einrichtung und Entwicklung des Banats bis 1739*, München (1958), 46; Costin Feneșan, *Ein Handelsversuch der “K. k. privilegierten Handlungskompanie zu Temeswar und Triest” nach Siebenbürgen (1767–1768)*, *Banatica*, 28 (2018), 650–652.

¹³ Leo Hoffmann, *Die Wirtshäuser...*, 1.

¹⁴ Pe această temă: Josef Wolf, *Kolonisation und Verpflegung im mariatheresianischen Banat (1763–1774)*, în M. Beer (Hg.), *Über den Tellerrand geschaut. Migration und Ernährung in historischer Perspektive (18.–20. Jahrhundert)*, Essen (2014).

¹⁵ *Sammlung aller k.k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780 die unter der Regierung des Kaisers Joseph II. Theils noch ganz bestehen, Theils zum theile abgeändert sind, als ein Hilfs- und Ergänzungsbuch zu dem Handbuche alle unter der Regierung des Kaisers Joseph II für die k.-k. Erbländer*, vol. 1–8, http://alex.onb.ac.at/tab_tgb.htm.

¹⁶ Leo Hoffmann, *Beiträge zur Geschichte des Banates*, Sibiu (1924), 30–34; Sandra Hirsch, *Modelarea...*, 145.

jocurile de noroc, prezența femeilor „libertine” și a persoanelor suspecte. Așa cum se dorea închiderea prăvăliilor și interzicerea negoțului în timpul celor patru sărbători catolice importante și în timpul slujbei în restul sărbătorilor (inclusiv prăvăliile necatolicilor), la fel stăteau lucrurile cu hanurile. Duminica, în timpul slujbelor, nu putea răsună muzica în local, iar cârciumarii ar fi făcut bine să nu servească alcool înainte de serviciul divin, iar aceasta nu doar în Banat¹⁷. Desfășurarea imaculată a serviciului divin catolic a influențat chiar organizarea internă a cel puțin unei case. În 1731, când Paul Verhasch a achiziționat casa și firma *Zum goldenen Hirschen* (La Cerbul de Aur), acesta a cerut Administrației confirmarea dreptului de a servi alcool (acest local exista din anii 1720'). Răspunsul a fost unul afirmativ, cu următoarea condiție: birtul să nu se afle înspre biserică parohială (era vorba de biserică iezuitilor din imediata vecinătate), pentru a nu deranja serviciul divin: “[...] La Cerbul de Aur aici în Cetate totuși confirmat în așa fel și cu condiția expresă: camera de oaspeți să nu fie în față spre biserică parohială, ci în spate pentru a nu deranja și întrerupe serviciul divin, din cauza lăutarilor care poposesc și cântă de regulă prin cârciumi, și astfel toate inconveniențele îngrijorătoare pot fi diminuate” (trad.a.)¹⁸. Timpul pentru rugăciune și timpul pentru petrecere erau momente separate în concepția Casei Arhiducale.

Alte interesante exemple de disciplinare socială subtilă se adaugă în momente de criză, cum a fost epidemia de ciumă. Ca urmare a războiului austro-turc din 1737–1739, ciuma a ajuns în Banat, din februarie-martie 1738 când s-au făcut primele rapoarte cu privire la starea de sănătate a soldaților din batalionul Grünne, care se retrăgeau din Țara Românească și Transilvania. La Timișoara a luat naștere o Comisie sanitară a ciumei și s-a redactat un amplu regulament, numit „Ordonanță de carantină și curățenie” (*Contumaz- und Reinigungsordnung*), datat 21 octombrie 1738. Pe lângă numeroase indicații ce priveau internările în lazarete, curățirea caselor și a străzilor, ordonanța

¹⁷ Sonja Jordan, *op. cit.*, 155; Sandra Hirsch, *Modelarea...*, 145.

¹⁸ „[...] zum goldenen Hirschen alhier in der Västung jedoch dergestalten und mit der ausdrücklicher Bedingnuss confirmieren, daß derselbe das ordinari Gastzimmer nicht vorwerths der Pfarrkirchen, sondern zurück hinaus auf Ursachen zwar machen lassen und halten solle, damit der Gottes Dienst durch die in derley Gasthäusern gemeinlich zu halten pflegende Spilleuthe nicht etwa interrumpiert und andurch all besorgliche Inconvenienzen vermindern bleiben mögen“, SJTAN, *fond Primăria Municipiului Timișoara*, d. 2/1731, f. 1–3v.

prevedea măsuri relative la sectorul servicii. Astfel, în general, cetățenii erau sfătuiți să evite aglomerațiile, seratele cu muzică și alcool; era de evitat consumul de alcool înaintea slujbelor (asta până au închis de tot bisericile), hangiii trebuiau să fie atenți să nu cazeze bolnavi, să-i servească cu mâncare și băutură doar pe străini și nu după 9 seara, și să evite prea mulți clienți în stabilimentele lor¹⁹. În momente de criză, nu mai era timp (și loc) de petrecere...

Administrația a continuat să facă ordine și în privința tipurilor de băuturi servite, adică unele localuri au avut dreptul de a servi bere și vinars, unele doar vin din Banat, altele doar vin de import. Una din cauzele acestei decizii au fost plângerile publicului împotriva localurilor unde se vindea vin amestecat. Desigur, această măsură a dus la răzvrățiri din partea cârciumarilor, cum ne informează o sursă secundară. Se pare că pe atunci, la 1754, birtașii s-au grupat chiar într-un Memorandum adresat primarului, pentru a nu li se limita drepturile. În 1756 s-au mai domolit tensiunile, căci Administrația a acceptat ca acele cârciumi care servesc vin bănățean, să vândă și vin de Buda sau alte soiuri străine, iar în privința berărilor (unde se servea și țuică), acestea puteau vinde vinul doar într-un loc separat²⁰.

Relevante sunt alte precizări de la mijlocul veacului, care încercau să reglementeze orarul localurilor publice. În mod legal, birturile puteau fi deschise până la ora 11 seara, cafenelele până la 12 noaptea. Atât proprietarii de localuri, cât și clienții care au încălcat aceste reguli au fost nevoiți să plătească amenzi. Sunetul muzicii din localuri era de asemenea strict reglementat: în teorie, menestrelii, muzica și voia bună își aveau locul de maxim trei ori pe săptămână: luni, marți și joi. Au existat oare urmări dacă acest ordin era nesocotit? Cu siguranță! În anul 1756 s-a descoperit că localurile La Strugure, La Cerbul de Aur, La Cheia și La Trei Coroane organizau petreceri până în zori, baluri cu muzică, unde cetățenii își făceau intrarea cumpărând bilete; proprietarii acestor stabilimente au fost sfătuiți să ceară în avans permisiunea de la Administrație, să plătească o taxă lunară, iar pentru fiecare seară în care muzica va răsună după ora 10, încă o taxă. Spre finalul perioadei de administrație directă a Vienei, banii colectați astfel au căpătat un nou țel. Din 1776, Magistratul (primarul) rascian avea datoria de a conscrie și a colecta taxele

¹⁹ SJTAN, *fond Primăria Municipiului Timișoara*, d. 3/1738.

²⁰ Leo Hoffmann, *Die Wirtshäuser...*, 11–12; SJTAN, *fond Primăria Municipiului Timișoara*, d. 2/1756, d. 5/1756.

de la localuri, în funcție de specificul lor (cafenele cu biliard, popicării, berării sau birturi simple cu muzică), iar o parte din acești bani era depuși într-un fond al Școlilor normale²¹.

Cu toate acestea, sărbătorile erau prilej de excepții: „însă în timpul carnavalului, pentru a oferi publicului o posibilitate în plus față de alte perioade, astfel autorizează această Administrație imperial-regală a Țării, ca în acele ultime 14 zile de carnaval atât cârciumile cât și cafenelele vor putea ține deschis mai mult, mai precis cât timp există oaspeți” (trad.a.)²², așadar Administrația Țării a oferit cârciumilor și cafenelelor dreptul de a nu da afară clienții doritori de petrecere.

Portrete de birtași potrivii și nepotrivii

Revenind la Banat și la pretențiile Habsburgilor, putem afirma că birtași nepotrivii erau cei care nu respectau regulile clare enumerate mai sus, mai precis cei care invitau clienți la baluri și lăsau muzica mai târziu de 10 seara, cei care vindeau vin contrafăcut, lungit cu apă, sau bere de calitate inferioară, cei care întrețineau o atmosferă prea ludică și tolerau orice fel de clientelă.

Seria portretelor începe cu acei birtași al căror caracter distins a fost evidențiat în legătură cu meseria practică, pentru a servi unui argument. De pildă, în 1726, atunci când se hotărâse să ceară aprobare pentru a deschide un local, Marx Donauer a amintit că era unul din cei mai vechi cetățeni ai Timișoarei (ceea ce nu era foarte dificil în 1726, când orașul habsburgic exista doar din 1716). Într-adevăr, cizmarul Donauer din Emmersdorf an der Donau fusese acceptat în Registrul cetățenilor în 1718. El a mai adăugat că ar dori să construiască o casă și un local numit *Zur Weintraube* (La Strugure), unde să poată servi vin de bună calitate, savuros, la preț corect. Și a mai menționat în avantajul său că are o recomandare de la guvernatorul Mercy, „ceea ce cu greu ar putea să aibă altcineva”²³. Cererea sa a fost aprobată, iar încrezătorul colonist a urcat pe

scara socială, din pantofar devenind birtaș, apoi consilier al primăriei.

Funcționarii Administrației trebuie să fi fost impresionați de cazul familiei Wagner, venită din Panciova, stabilită în Palanca, apoi în Fabricul timișorean. Adam Wagner, supraviețuitor în războiul contra turcilor (probabil cel din 1737–1739) și supraviețuitor al unui atac al hoților la Panciova, și-a ridicat de două ori o casă cu cârciumă în suburbiile Timișoarei, primind și licența de alcool. După o lungă boală, acesta a trecut în neființă. Văduva sa Otilia a cerut primarului rascian și Administrației reînnoirea licenței de alcool pentru cârciuma din Fabric ridicată de soțul ei, pentru a avea din ce trăi și din ce-și întreține cei patru copii. Administrația i-a emis văduvei un act prin care i s-a acceptat în continuare să servească alcool (vin), drept acordat înainte soțului ei, pentru a-și câștiga traiul din această meserie²⁴.

Spre finalul perioadei de administrație directă a Vienei, la 1773, deși sunt destule localuri în suburbia Mehala din Timișoara, Nikola Radonity a făcut o cerere de licență pentru bere și vinars. Primăria rasciană a raportat mai departe către Administrație că existau deja două berării în Mehala, plus pe lângă acestea încă patru taverna unde se serveau deopotrivă berea și vinul, fiind conștienți și că proprietarii sau arendașii acestora trebuie să câștige suficient din debitul de alcool, pentru a-și obține hrana zilnică și pentru a plăti contribuția. Dar se pare că în Mehala clientela era destul de numeroasă, pe de altă parte suplicantul era un om amabil, care în tinerețe, pe când era consilier, a adus multe servicii orașului. Administrația Țării Banatului nu a avut nicio obiecție în a-i acorda licența de alcool numitului Radonity²⁵.

Un exemplu de colonist care a regretat alegerea de a deveni cârciumar (chiar și temporar) îl oferă Johann Kaspar Steube. În aventura sa prin Banat, Steube a plecat la un moment dat de la Mehadia din serviciul militar și s-a mutat la Timișoara, să ajute o prietenă văduvă, care a luat în arendă un local din apropierea porții Vienei. Dar acesta a renunțat la meserie după doar 21 de luni, pentru că s-a considerat nepotrivit, declarând că el nici nu bea și nici nu fuma²⁶.

Dintre locuitorii orașului Timișoara, care au fost acceptați între cetățeni, nu toți și-au găsit locul

²¹ Sandra Hirsch, *Modelarea...*, 146–147.

²² „aber bey dermahlinger Faschings Zeith dem Publico gleichwollen eine mehrere Ermöglichkeit dann in anderen Zeithen zu gestalten, so verwilliget dieße Kayserliche Königliche Landes Administration, daß in denen letzteren 14 Faschings Tügen die Wirthshäuser sowohl wie die Caffehäuser länger, und zwar so lang Uhr Gäste vorhanden, ofen gehalten werden können”, SJTAN, *fond Primăria Municipiului Timișoara*, d. 7/1755, f. 1v.

²³ SJTAN, *fond Primăria Municipiului Timișoara*, d. 3/1726, f. 3–4v; Muzeul Național al Banatului (în continuare MNab), *Catastrum Civium/Bürgerbuch (1717–1832)*, nr. inv. 21688, f. 307/311.

²⁴ SJTAN, *fond Primăria Municipiului Timișoara*, d. 3/1747.

²⁵ SJTAN, *fond Primăria Municipiului Timișoara*, d. 6/1773, f. 3–3v.

²⁶ Johann Kaspar Steube, *Nouă ani în Banat (1772–1781)*, trad. C. Feneșan, Timișoara (2008), 63, 70–71.

în orașul remodelat de Habsburgi. Sunt numeroase cazuri în care aceștia au plecat sau au fugit, uneori din cauze necunoscute. Dintre cârciumari îl regăsim în Registrul cetățenilor pe Andree Winzig din Mitshoc, Boemia, catolic, în vârstă de 29 ani, căsătorit, acceptat în oraș în august 1766, care a fugit și a lăsat în urmă destule datorii²⁷.

Pe unii dintre cei fugiți fără urmă i-au căutat autoritățile, în zadar, în Serbia vecină: „Precum domniile voastre ne-ați cerut, birtașului Johann Reinerum Lengen de la Boul Roșu (care fără cunoștința prealabilă a autorităților s-a îndepărtat de Timișoara) să-i facem cunoscută citația afișată la porțile publice, mai ales că, în ciuda zelului nostru demonstrat în acest caz, el nu iese la iveală și nu poate fi luat la întrebări, așa că vă emitem diligența noastră făcută în spiritul vecinătății, dar fără efect, rămânând de altfel la dispoziție să vă servim în alte cazuri, cu voia Domnului.” (trad.a.)²⁸.

Alți foști birtași sau angajați în cârciumile din Timișoara au ajuns chiar mai departe. Joseph Aichler, nevasta sa Sophia Hann, care lucraseră La Îngerul Alb și Francisc Schmidt, care lucrase la Cerbul de Aur au fost arestați în Ungaria, la Rimaszombat (Rimavská Sobota, Slovacia), pentru că furau din târguri. Magistratul de acolo îl ruga astfel pe cel din Timișoara să investigheze ce alte lucruri se mai pot afla despre „acești oameni răuvoitori și periculoși pentru întregul Regat”²⁹.

La categoria portrete de birtași nepotrivii se încadrează cu siguranță și următorul exemplu. Un savuros interogatoriu din 1735 (cu privire la un caz de bigamie) introduce cititorul în aventurile unui cârciumar din Lipova, originar din Mühlbach (Sebeș), Transilvania, stabilit în Banat de aproximativ patru ani. Fără să intrăm în detaliile acestui document considerabil ca dimensiuni³⁰, se pot extrage câteva informații relevante pentru demonstrația acestui studiu. Astfel, acuzatul, Georg/Schiurs Baraku avea 26 de ani când a fost nevoit să dea socoteală autorităților pentru viața sa personală dezorganizată. Auditorii au pus întrebări, au ascultat cu atenție și trebuie că au fost surprinși de toate aventurile acestui birtaș. Pe scurt, sus-numitul Baraku, în peregrinările sale din Transilvania, Banat și Serbia a lăsat în urmă cel puțin două soții, copii, părinți dezorientați, a mai fost arestat, posibil că s-a

implicat în trafic de porcine, a avut datorii la unii și la alții. Deși căsătoriile sale au avut loc aparent în prezența a câte unui preot și a câte unui martor, acuzatul nu a putut arăta nicio dovadă, niciun certificat³¹. Încercând să descurce ițele acestor cununii și să descopere bunăvoința sau reaua voință a părților implicate, autoritățile au dezgropat de fapt momente și alegeri intime ale oamenilor simpli de acum 300 de ani. Iar pentru a explica natura pedepselor, comisia de anchetă face apel la înțelepciunea clasică, la Platon și Seneca: „[...] iar în al treilea rând, precum faimoasa cunoaștere a lumii de la Platon și Seneca ne învață, în pedepsirea răufăcătorilor trebuie să ne asigurăm că se procedează cu cunoștințe juridice, când ne întâlnim cu răul, corectarea sa nu ține de trecut, căci de trecut nu ne vom mai aminti, ci ține de viitorul care poate fi împiedicat; după astfel de instrucțiune, omul periculos trebuie alungat din Banat și trimis în Transilvania, unde, după judecarea faptelor, să-i fie dată pedeapsa potrivită.” (trad.a.)³². Astfel, provincia creată de Habsburgi nu putea tolera supuși nepotrivii, expulzându-i din Banat. O parte reprezentativă din procesul civilizării fusese respingerea promiscuității, iar relațiile sexuale trebuiau să aibă loc exclusiv în cadrul căsătoriei. De altfel, în general secolele modernității erau caracterizate de o inhibiție ridicată în privința sferei intime, față de veacurile Evului mediu³³. Așadar, nu suntem surprinși de faptul că Auditoriatul din Timișoara judeca adesea cazuri de bigamie sau adulter (cu mare seriozitate de altfel), în Banatul secolului al XVIII-lea.

Contrabanda cu alcool

În Banatul habsburgic, berea și vinarsul aveau o poziție privilegiată. Spre deosebire de vin, unde importurile erau încă necesare, importul de țuică sau bere era strict interzis, pentru protejarea fierbătoriiilor statului ridicate în provincie, iar în mod excepțional era permis doar atunci când se plătea o taxă specială pentru aceste băuturi³⁴.

²⁷ MNaB, *Catastrum Civium/Bürgerbuch (1717–1832)*, nr. inv. 21688, f. 606/612.

²⁸ SJTAN, *fond Primăria Municipiului Timișoara*, d. 2/1730, f. 1

²⁹ Idem, d. 5/1777.

³⁰ Este în plan analiza completă a acestui document într-un studiu separat.

³¹ SJTAN, *fond Comandamentul General Bănățean*, pachet XIII, d. 14/1735.

³² „[...] gleichwie und tertio die berühmte Weltwissen Seneca und Plato belehren, dass man in Abstrafung der Übeltäter darauf sehen solle mit er rechtlichen Erkenntnis fürzugehen, ut malo occuramus, quia correctio non tam a praeterito, quam ad futura refertur, quia praeterita non revocam sed futura praecaveri possunt, nach welcher Belehrung dann dieser gefährliche Mensch aus dem Banat geschoben, und in Siebenbürgen nach Befund der Sachen mit der wohl verdienten Straff angesehen worden kann.”, ibidem, f. 52.

³³ Toader Nicoară, *Disciplinarea socială...*, 9–10; Norbert Elias, *op. cit.*, 136–160.

³⁴ Sonja Jordan, *op. cit.*, 67.

Un raport interesant a atras atenția autorităților în 1746, când câțiva locuitori din suburbia Fabric au fost prinși făcând trafic cu spirtoase și vin. Aceștia erau birtașul din Grădina Rosenzweig pe nume Mihai, Marko Prankovicz, pantofarul Lepădat, Jurko, zidarul Radoviz; ei au vândut diferite cantități de țuică și vin de Reçaș. Întrucât aceasta este considerată contrabandă, primarul rascian (cel mai probabil Jossim Malenicza la vremea respectivă) trebuia să-i pună capăt și de aceea acuzații vor plăti amenzi. Actul enumeră cu precizie câți *Eimer* și câte butoaie de alcool a vândut ilegal fiecare din ei și ce sumă va plăti. Dar pe viitor, cei care nu respectau sigiliul oficial pe băuturi urmau să fie duși la Garda principală și de acolo la munca la șanț³⁵.

În anul 1757, un anume Anton Savin, originar din Cameniza, Syrmia (mai mult ca sigur actuala Sremska Kamenica, lângă Novi Sad, Serbia) a făcut trafic cu 15 *Eimer* de vinars. Cu această ocazie, Maria Terezia a ordonat să se comunice tuturor oficiilor de vamă din Banat să fie atente și să taxeze contrabanda³⁶.

Nicola Markovitz, negustor din Timișoara, a trimis o cerere către Deputația Aulică ministerial-bancară, în 1765, prin care solicita aprobarea pentru importul a 1000 *Eimer* de rachiu din Ungaria înspre Banat. Abilul comerciant a adus câteva explicații aparent pertinente pentru a se asigura că cererea va avea ecou: el știe că din producția de bere și vinars din provincie (cu excepția manufacturii timișorene) nu ajung în vistierie mai mult de 1500 florini anual, iar el este dispus să plătească drept taxă pentru acest import o sumă apropiată; de asemenea, pare-se că prunele nu s-au vândut prea bine în Banat în anul respectiv, deci producția de țuică va avea de suferit. În plus, pentru a nu aduce daune sus-numitei fierbătorii de bere și vinars din Timișoara, Markovitz a promis solemn că nu va comercializa nimic din cei 1000 *Eimer* pe o distanță de patru ore de oraș. Argumentele nu i-au impresionat pe reprezentanții puterii, care nu au aprobat cererea, căci un astfel de import era considerat contrabandă, în dauna producătorilor bănățeni³⁷.

³⁵ SJTAN, *fond Primăria Municipiului Timișoara*, d. 1/1746.

³⁶ Österreichisches Staatsarchiv Wien, Finanz- und Hofkammerarchiv (în continuare OeStA, FHKA), *fond Banater Akten, Jüngere Banater Akten*, Karton 198, f. 14, f. 22–22v.

³⁷ OeStA, FHKA, *fond Banater Akten, Jüngere Banater Akten*, Karton 395, f. 182–183.

Violență și crimă în lumea cârciumilor de altădată

„Din toate celelalte nu se alesese decât praful și cenușa: grinzi, acoperământ, dușumele, butoaie din pivniță, toate erau cenușă, și numai pe ici, pe colo se mai vedea câte un cărbune stins, iară în fundul gropii, care fusese odinioară pivniță, nu se mai vedeau decât oasele albe ieșind pe ici, pe colo din cenușa groasă.”³⁸

Lumea descrisă în *Moara cu noroc* și cea dezgropată cu ajutorul documentelor de arhivă sunt despărțite de aproximativ 100 de ani. În pusta arădeană din a doua jumătate a secolului XIX stau în antiteză oameni simpli, parveniți, șarlatani, pe de-o parte și oamenii legii și bătrânii înțelepți plini de sfaturi, pe de altă parte. La fel ca atmosfera tensionată din nuvelă, anumite întâmplări din Banatul habsburgic oglindesc o altă față a localurilor publice: cârciuma ca un loc al complotului, al întâlnirilor hoților și nelegiuților, al crimelor.

Pentru că studiile de caz din această secțiune pătrund și în lumea satelor bănățene, ar fi util de amintit că în patima alcoolului cădeau și reprezentanții locali ai puterii, anume obercnezii și cnezii sătești. Devianțele acestora erau pedepsite în primul rând cu demiterea din funcție, cum o demonstrează câteva exemple din districtele Ciacova, Cenad sau Caransebeș din prima jumătate a secolului³⁹. Dacă mai încercau să profite de poziția lor administrativă, obercnezii puteau fi desigur anchetați, cum o arată cazul din 1767 din districtul Lugoj, unde au existat tensiuni între obercneazul Georgie Popovici și administratorul districtual Praslawsky. Cauza au fost mai multe acuzații de ordine încălcate, plus plata zeciuiei pentru vinul produs anul precedent de viile dinafara gospodăriilor sătenilor. Administratorul districtului Lugoj a cerut ca toate plângerile și atacurile împotriva persoanei sale să fie cercetate de o comisie, iar cneazul reclamant să aducă dovezi pentru ceea ce a declarat⁴⁰.

Un prim exemplu de violență cauzată de consumul de alcool provine din districtul Palanca Nouă, din Petrilova. Caspar Schaumann, un fierar căsătorit în vârstă de 59 de ani, venit pe aceste meleaguri din Imperiul romano-german, din Felsberg (langrafiatul Hesse-Kassel), de religie calvin, a ajuns în atenția autorităților. Într-o bună zi, acesta a plecat spre Makovitz (Macoviște), un sat

³⁸ Ioan Slavici, *op. cit.*, 252–253.

³⁹ Costin Feneșan, *Cnezi ...*, 28; Harald Heppner, Sabine Jesner (Hg.), *Die Personalfrage in neuen Provinzen. Das Banat im regionalen Vergleich*, Stuttgart (2020), 59.

⁴⁰ OeStA, FHKA, *fond Banater Akten, Jüngere Banater Akten*, Karton 198, f. 217v–218.

din apropiere, ca să cumpere fier. Acolo s-a întâlnit cu pastorul la casa parohială, cel căruia fratele său (ulterior decedat) i-ar fi făcut grădina; cam neinspirat, Schaumann s-a gândit să-i ceară preotului bani pentru săpatul grădinii. Și cum acesta a negat datoria, preotul a fost atacat violent, lovit cu un baston, făptașul fugind apoi. Filele distruse de timp ne mai dezvăluie printre rânduri că după trei luni pare-se că a existat o altercație într-un birt, unde s-au schimbat cuvinte injurioase. Cert este că Schaumann și-a putut scuza nelegiuirea doar prin beție, după ce lovitura asupra preotului a fost dovedită. Inculpatul a fost condamnat numaidecât să-și ceară scuze public față de pastor și să plătească felcerul, iar aceasta nu e tot: va lucra la construcția cetății jumătate de an⁴¹.

Un alt locuitor al Banatului, de data asta din districtul Ciacova, avusese probleme și mai grave din cauza patimii beției. Michai Micku, în vârstă de aproximativ 19 ani, născut și domiciliat în Petroman, într-un sfârșit de august, la un bairam în satul vecin Macedonia, s-a luat la harță cu Martin Ilia, un consătean din Petroman. Care să fi fost cauza conflictului? Nimic dramatic. Unul i-a luat pipa celui alt fără a o mai da înapoi. Drept urmare, Mihai i-a înfipt cuțitul lui Martin deasupra pieptului, omorându-l pe loc. O faptă născută din ignoranță și exces de alcool. Sentința comisiei de judecată în acest caz a fost munca silnică la fortificații, timp de doi ani⁴².

În primăvara anului 1729, satul Valeapai, tot din districtul Ciacova, urma să fie tulburat de o odioasă crimă spontană. Panica, falsele declarații, încurcăturile din povestirile martorilor se înscriu într-un fir epic mai greu de deslușit. Și această povestire are un iz puternic de alcool, preludiul și fapta petrecându-se fiecare în câte o cârciumă, la un pahar de vinars. Cneazul Tinka a avut proasta inspirație de a obliga tot satul, dar în speță pe cei prezenți la crimă, la un jurământ de tăcere, anume să ascundă faptele petrecute în fața cârciumii comune. Așadar, într-o primă fază a interogatoriului, nimeni nu a recunoscut nimic, iar Tinka a declarat că el nu s-a aflat la locul faptei, ci la el acasă.

În realitate, în ziua nefastă de 13 martie, spre seară, câțiva săteni, printre care cneazul Tinka și Mihai Iankul au petrecut în localul de peste apă al birtașului Gherga/Iorgu, unde era și renumitul harambașa Marco. Mai târziu, sătenii s-au dus în

cârciuma comună, unde se mai aflau Grosa, juratul Martin Galla și Martin Iankul (fiul celui de mai sus). Personajul misterios și de temut a reapărut: harambașa, care a hotărât să-și stingă setea cu încă un rachiu. După un schimb de priviri între harambașa și jurat (care le-a spus celorlalți că el nu stă să bea cu diavolul), juratul a ieșit afară, iar Marco și ceilalți l-au urmat în fața localului. Acolo, sub ochii tuturor, Marco i-a dat o lovitură fatală în cap lui Martin Galla, lăsându-l mort la pământ. Dacă o astfel de priveriște a fost traumatizantă sau nu pentru sătenii de acum 300 de ani, știm doar ce ne spune documentul: trauma a fost tratată cu ... încă o oca de țuică, pe care au cumpărat-o cneazul și Mihai Iankul de la cârciumăreasă și pe care au băut-o la cel din urmă acasă. În plus, cneazul i-a amenințat pe birtașul Gherga și pe cârciumăreasă, ca nu cumva să recunoască faptul că el i-a ținut companie lui harambașa.

Faptele reale au fost descoperite abia după ce Drăgoi Wansch/Vancea l-a denunțat pe cneaz, de altfel Drăgoi fusese primul suspectat, căci el avea obiceiul de a umbla cu hoții. În final, și ceilalți au renunțat la minciuni și au recunoscut că au băut în acea seară alături de harambașa. Confruntat cu noile declarații ale martorilor, cneazul a încercat să dea vina pe starea de ebrietate în care se afla. În ochii autorităților trebuia pedepsit și Mihai Wansch, fostul cneaz, care ar fi trebuit să-i împiedice pe ceilalți săteni să facă un jurământ fals, din moment ce el știa mai mult decât oricine ordinele oficiale, căci a avut propriile probleme cauzate de același Marco: cu doi ani în urmă a ignorat faptul că harambașa umbla nestingherit în public, ba chiar i-a mai și dat un *Eimer* de țuică, încălcând legea⁴³. Evident, relații tensionate între cnezi și harambași au mai fost, de pildă cazul din 1728, al unui obercneaz Mihuț (district Ciacova), care l-a adăpostit pe șeful hoților Misko, fiind ulterior demis din funcție⁴⁴.

Așadar, cneazul satului Tinka Danscha a fost găsit vinovat pentru compania ilegală ce o întreținea, în loc să fie un exemplu pentru supușii săi, căci el cunoștea legea și interdicția de a ascunde sau de a tolera compania hoților. În plus, acesta și-a obligat consătenii la un fals jurământ, el însuși dând declarații false. Pedepsa pentru cneazul ortodox de 58 de ani din Valeapai a fost spânzurătoarea. Pe Mihai și Martin Iankul i-a așteptat un an de zile de muncă la fortificații, în lanțuri.

Desigur, nu puteam încheia șirul delictelor

⁴¹ SJTAN, *fond Comandamentul General Bănățean*, pachet III, d. 3/1729.

⁴² SJTAN, *fond Comandamentul General Bănățean*, pachet II, d. 43/1728, f. 217.

⁴³ Idem, pachet III, d. 11/1729.

⁴⁴ Costin Feneșan, *Cnezi...*, 28 (nota 65). Cazuri de violențe și omoruri în general în urmă cărora au suferit cnezii sau obercnezii sunt ilustrate în aceeași carte, 54.

cauzate de alcool sau în preajma cârciumilor fără istorisirea moralizatoare despre Danilo, rascianul decedat în cârciuma din suburbia timișoreană Palanca, în august 1728⁴⁵. Ne imaginăm atmosfera unei dimineți însorite, în care câțiva oameni plictisiți au ales să vină în local să bea. Ce ar putea merge rău atunci când prietenii se întâlnesc la un pahar, ore în șir?! Să cunoaștem personajele acestei istorisiri. Cârciumarul era Ulrich Mayer, colonist catolic venit din sud-vestul Imperiului romano-german, din zona Pădurii Negre. Mayer a fost și primul martor interogat, deci faptele au reieșit inițial din depoziția sa, urmând apoi ca ceilalți martori să adauge detalii.

Ancheta se lecturează cu sufletul la gură: Iovan și Subo au băut vin de dimineața de la ora 8, alăturându-li-se apoi încă trei rascieni, precum și un menestrel orb care în schimbul unui crăițar le-a cântat. Timpul a trecut pe nesimțite în acea zi de vară, la fel s-au scurs și halbele de vin, iar pe la ora 13 și-a făcut apariția Danilo. Acest rascian lăudăros din fire a povestit celorlalți cum pe vremuri, undeva în Ungaria, el băuse singur șase halbe de vin. Iovan, nu foarte matur, l-a provocat să repete performanța, ba chiar să-i facă el cinste cu vinul. După primele două halbe bătute cu nesaț de Danilo, cârciumarul a ezitat să o aducă pe a treia, dar a fost luat la răspundere de Iovan, căci el nu poate refuza clienții plătitori. Danilo a băut și a treia halbă, a râs, a spus că asta poate el și n-are pereche-n Timișoara! Apoi a căzut brusc de pe scaun. Cum amicii săi s-au străduit în zadar să-l ridice, acesta a căzut lat iară, ei i-au desfăcut haina și cămașa, sperând că se va trezi din beție, acolo pe jos. Dar bărbatul nu s-a mai trezit. Ulterior, doi din cei prezenți, Subo și Gligori s-au reîntâlnit și s-au luat la bătaie, reproșându-și unul altuia ce s-a petrecut cu Danilo, mirați fiind că ar fi murit de la „doar” trei halbe.

Trupul neînsuflețit a fost cercetat de chirurgul statului major, fapt ce nu a dus la descoperiri surprinzătoare, doar un cadavru foarte albastru cu o foarte mică gaură în craniu, mai mult ca sigur cauzată de cădere. Dar lucrurile nu puteau rămâne așa. Camarazii lui Danilo au fost arestați și interogați. Pentru conflictul dintre Subo și Gligori, ambii s-au scuzat, dând vina pe beție. Cam asta a fost și concluzia comisiei de anchetă: moartea lui Danilo a fost urmarea viciului său, alcoolul, deși nici prietenii săi nu erau complet nevinovați. S-a

⁴⁵ SJTAN, *fond Comandamentul General Bănățean*, pachet II, d. 36/1728, documentul a mai fost rezumat în Sandra Hirsch, *Timișoara carolină. Geneza orașului premodern*, Cluj-Napoca (2021), 216–218.

considerat că în special Iovan, cunoscând slăbiciunea acestuia, nu trebuia să-l încurajeze. De aceea ei au fost obligați să-i plătească văduvei lui Danilo 6 ducați, de asemenea și cheltuielile de judecată. Dacă tenta moralizatoare a sentinței nu era deja clară, s-a adăugat și un citat latin: „Având în vedere circumstanțele, se găsește că în primul caz, Danilo, prin beția sa excesivă, cu care s-a obișnuit toată viața, făcând multe și mari excese, singur s-a aruncat în brațele morții, ca urmare experimentând pe proprie piele zicala *Cine iubește pericolul, de pericol va pieri.*” (trad.a.)⁴⁶.

Concluzii

Disciplinarea supușilor din Banatul habsburgic (1716–1778) se realiza prin regulamentele cu caracter de povață, dar și prin pedepse. Ea este vizibilă pentru ochiul istoricului de azi în cel puțin două moduri, așa cum am încercat să demonstrez în prezentul studiu. În primul rând, s-au păstrat succintele caracterizări ale cetățenilor (directe, despre ei înșiși sau care reies indirect din vocea autorităților sau a altor martori), atunci când aplicau pentru deschiderea unei afaceri precum un han sau cârciumă. În al doilea rând, avem contraexemple oferite de acei locuitori ai provinciei care încălcau regulile, iar sentințele lor, fiecare după situație și gravitatea faptei, erau date „pentru a fi pedepsit cu pedeapsa binemeritată” sau „unora pedeapsa meritată, altora drept exemplu public”. Din când în când, spre deliciul cititorului de azi, documentele oficiale includ referiri la cultura latină sau la filosofia antică.

Am observat că, adesea, este judecată fapta, dar și făptașul, reliefându-se succint profilul său psihologic. De aceea, am ales să includ o portretizare a supușilor (a cârciumarilor sau a negustorilor de vin), dar mai ales dovedirea prin citate a acelor referiri la caracterul acuzaților din anchetele de judecată. Și autoritățile, a căror voce se aude prin anchete și nu numai, par interesate cu intenție de portretul moral al celor interogați. Aceasta poate reprezenta calea deschisă spre justiția modernă din următorul secol, despre care Foucault observa: „Iată însă că în cursul judecății penale își face acum apariția o cu totul altă întrebare cu privire la adevăr. [...]

⁴⁶ „Bei so obwaltenden Umständen findet man in primo casu, dass zwar der Danilo durch seine excessive Trunkenheit, welche er die Zeit seines Lebens sich angewöhnt, und mehrere auch größere Excesen begangen hat, sich selbst den zähen Tod zugezogen habe, mithin er das Sprichwort in effectu erfahren *Qui amat periculum, peribit in illo.*”, SJTAN, *fond Comandamentul General Bănățean*, pachet II, d. 36/1728, f. 192–192v.

Nu doar: „Cine este autorul?”, ci și: „Cărui proces causal trebuie să atribuim producerea faptei? Unde se situează, în autor, originea crimei? Poate fi ea atribuită instinctului, inconștientului, mediului, eredității?”⁴⁷. Nu orice crimă comisă era pedepsită cu spânzurătoarea (ne amintim de tânărul de 19 ani din Petroman, care și-a omorât prietenul pentru o pipă); pe de altă parte, un delict grav precum adăpostirea hoșilor se sfârșea cu ștreangul (cazul cneazului din Valeapai).

De ce am considerat aceste exemple potrivite pentru conceptul de disciplinare socială, confiscare a violenței sau în sens larg, modernizare? Conform lui Elias, anumite comportamente (inclusiv ale noastre din prezent) sunt urmarea unor procese complexe de disciplinare și constrângeri, la origini externe, care în timp au devenit internalizate și au dus la auto-disciplinare, autocontrol⁴⁸. Cazurile alese (regulamente și ordine privind meseria, comerțul sau timpul liber, la care adăugăm sentințele și pedepsele exemplare) reprezintă și ele o parte din modalitățile de integrare a individului în societate (alături de integrarea făcută de biserică și școală).

Pentru că acest articol a fost creat în jurul comerțului și consumului de alcool, merită menționată concluzia adusă de exemplele originale discutate: deși consumul de alcool era o necesitate (incomparabil mai mare față de zilele noastre), excese precum beția, pierderea timpului în birt (în loc de biserică), dar și contrabanda cu alcool nu erau pe placul stăpânirii vieneze, care nu ezita să penalizeze aceste abateri economice și morale, abateri de la ideea de supus-model. Căci o țară precum Banatul de după 1716 nu suferise doar transformări fizice, materiale sau demografice, ci și propriile transformări ale moravurilor (sau cel puțin încercări de transformare); aceste transformări nu erau aleatorii, ci după pretențiile guvernării luminate a Habsburgilor. Astfel, așa cum am propus în introducere, apelând la exemple documentate, am descris părți dintr-un mai larg proces de *state building*, dintr-o perspectivă microistică, pornind de la firul ierbii, de la oamenii de rând și provocările lor cotidiene.

Modalitățile de raportare a autorităților la delictele supușilor prezintă anumite constante, indiferent de delictul comis, care pot fi descoperite prin studii comparative ale acestor anchete de judecată. Desigur, pentru o istorie a violenței sau a delictelor în Banatul habsburgic este nevoie de

abordarea critică a unui număr mult mai mare de cazuri, nu doar cele puse pe seama alcoolului sau petrecute în prejma cărciumii. Acest studiu este o parte din efortul de descoperire a cotidianului de altădată, cu lucrurile sale materiale și imateriale, cu moravuri și tensiuni sociale, aspirații și nelegiuiri – mici secvențe din drumul lung și anevoios spre modernizare al Banatului.

⁴⁷ Michel Foucault, *op. cit.*, 25.

⁴⁸ Norbert Elias, *op. cit.*, 368.